

RUPERT RUSSELL

CENOVÉ VÁLKY

Jak zdánlivě bezvýznamné změny
na světových trzích způsobují rozsáhlé krize,
chaos a ozbrojené konflikty

CENOVÉ VÁLKY

CENOVÉ VÁLKY

Jak zdánlivě bezvýznamné změny
na světových trzích způsobují rozsáhlé krize,
chaos a ozbrojené konflikty

RUPERT RUSSELL

CENOVÉ VÁLKY

Jak zdánlivě bezvýznamné změny
na světových trzích způsobují rozsáhlé krize,
chaos a ozbrojené konflikty
Rupert Russell

Price Wars: How Chaotic Markets Are Creating a Chaotic World

Copyright © 2022 by Rupert Russel

All rights reserved

Překlad: Kateřina Harrison Lipenská
Sazba a obálka: Simona Ullspergerová
Odpovědná redaktorka: Kateřina Hošková
Odborná korektura: Martin Širůček

Tisk: Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Vydalo nakladatelství Audiolibrix
Makovského 1334/26, Řepy, 163 00 Praha 6
v roce 2023 jako svou 23. publikaci
První vydání

Připomínky: audiolibrix.cz/pripominky
Detail titulu: audiolibrix.cz/cenove-valky
Objednávky knih: audiolibrix.cz/objednavky

Při diskusi o knize použijte hashtag #cenovevalky
Kniha je dostupná také jako audiokniha
na audiolibrix.cz/cenove-valky

České vydání © Audiolibrix s.r.o. 2023
Všechna práva vyhrazena
audiolibrix.cz/nakladatelstvi

Žádná část této publikace nesmí být kopírována
a rozmnožována za účelem rozšiřování v jakékoliv formě
či jakýmkoli způsobem bez písemného souhlasu vydavatele.

ISBN 978-80-88407-43-0 (hardback)

ISBN 978-80-88407-44-7 (epub)

ISBN 978-80-88407-61-4 (pdf)

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

Mámě.

OBSAH

ÚVOD: Zrůdy a bludiště	9
PRVNÍ ČÁST: CENY.	17
1. Chaos: Proč se společnosti vaří při 210.	19
2. Kouzla: Pohádky, finanční alchymie a cargo kultury.	42
DRUHÁ ČÁST: VÁLKY	71
3. Pohled zblízka: Cena ISIS v Iráku	73
4. Nákaza: Stíhačky, Trump, brexit, Brazílie, Pás a stezka	97
5. Růst: Putinova arogance pohlcuje Ukrajinu.	108
6. Pokles: „Fraktální“ apokalypsa ve Venezuele	134
TŘETÍ ČÁST: KLIMA	159
7. Násobení: Klimatický chaos v Keni	161
8. Arbitráž: Al-Šabáb, teroristický hedgeový fond.	179
9. Shortování: Káva, kojoti, děti v klecích.	191
ČTVRTÁ ČÁST: PŘEDSTAVY.	205
10. Covid-19: Klimaticko-finanční zkázonosné zařízení explodovalo	207
ZÁVĚR: Trhy a šílenství.	238
DOSLOV: Velká zvířata a malí lidé	241
Poděkování	250
Poznámky	251
Rejstřík.	281

ÚVOD: Zrůdy a bludiště

Vlezu do stanu. Asi desítka dospívajících chlapců vede hovor v arabštině, koluje láhev vína. Někteří sedí v kruhu, jiní leží na rozkládacích lehátkách podél plátěných stěn. Několik z nich mluví anglicky. Jeden mi řekne, že je z Iráku. Vypráví, jak se svou přítelkyní cestoval přes Turecko až ke břehům Středozemního moře. „Stál jsem na pláži,“ povídá a gestikuluje směrem na východ, k tureckému pobřeží vzdálenému jedenáct kilometrů. „Jen v šortkách. Neměl jsem ani peněženku, nic. Vlezl jsem do vody. Pak –“

„On je gay!“ vykřikne někdo za mnou. Trhnu sebou. Mluví o mně? Jsem gay.

Otočím se. Jeden z teenagerů stojí. S láhví vína v ruce ukazuje na muže ležícího na posteli. Opilý kluk je malý, hubený a mladý – může mu být tak šestnáct.

Zachytí můj pohled. „On je gay!“ Odmlčí se a čeká na mou odpověď.

Je mi čím dál trapněji. Ztuhnu. Možná, že když se nebudu hýbat, nějak docílím toho, že budu neviditelný.

Nevzdává to. „On je gay!“

Změním taktiku a rozhodnu se ho ignorovat. „Co se stalo pak?“ houknou na plavce.

„Začal jsem pla –“ spustí.

„Odkud jseš?“ zeptá se mě ten opilec.

Nevydržím. „Z Británie.“

„Brittany! Brittany!“ pokřikuje.

Otočím se zpátky k plavci. „Co jste dělal?“ oslovím ho o něco hlasitěji.

„Vlezl jsem do vody a začal jsem plavat,“ odpoví důrazně.

„Brittany! Brittany!“

„Ve vodě jsem byl dvě hodiny a –“

„On je gay!“

„– a pak mě uviděl vrtulník. Přijel člun.“

„On je gay!“ zopakuje ten kluk, načež skočí doprostřed kruhu a stáhne si kalhoty. Chvilí tam stojí a doufá v nějakou reakci. Je ticho. Všichni máme sklopené hlavy a předstíráme, že jsme si toho nevšimli. Otočí se, klopýtne a neohrabaně se sesune k zemi.

Tohle bylo kupodivu přesně to, co jsem sem přijel hledat: chaos.

Je léto roku 2018 a já sedím v uprchlickém táboře Moria. Nachází se v horách na řeckém ostrově Lesbos, který leží nejbližší Turecku, je branou z východu na západ a epicentrem celosvětové uprchlické krize. Války, hladomory, recese i pronásledování v místech vzájemně vzdálených na tisíce kilometrů se tady spojují v jediný důsledek: lidi hledající bezpečí. Z těch několika akurů se rozbíhá neviditelná síť, přes Středomoří, Saharu, Eufrat a Kavkaz, která spojuje různé díly toho chaosu, větší i menší. Moria je uzel.

A já jsem doufal, že si tady vyčistím hlavu. Od 24. června 2016 jsem v ní totiž měl jen zmatek. Byl den poté, co britská veřejnost odhlasovala odchod z Evropské unie, a já jsem se právě vracel do Spojeného království po deseti letech života v Americe. Když letadlo přistálo, zapnul jsem telefon a zjistil, že premiér David Cameron rezignoval. Zdálo se, že nikdo nemá tušení, co se děje, natož já, kterému to celé nějak uniklo. Nic jsem nechápal. Vyrůstal jsem s princeznou Dianou, Spice Girls a romantickými filmy s Hughem Grantem. Tohle království, najednou uzavřené do sebe, jsem nepoznával. Připadal jsem si jako cizinec ve vlastní zemi.

Pro nás Brity to byla doba plná zvrátů, ale aspoň (jak jsem sám sebe ujišťoval) se jednalo o izolovaný fenomén. Říkal jsem si, že je to podobné jako naše kulinářské speciality typu „ropucha v díře“ nebo „bublání a pís-kání“ – že cizinci naše politické chutě považují za výstřední a vnímají je tak, že nejsou nic pro ně. Netrvalo však dlouho a zrodilo se hnutí prosazující import této jedinečné britské pochoutky. „U volebních uren 8. listopadu uděláme něco skutečně výjimečného,“ pronesl prezidentský kandidát Donald J. Trump k davu svých příznivců v Raleighu v Severní Karolíně. „Bude to nádherný den, bude se jmenovat ‚brexit plus plus plus.‘“¹

A to byl teprve začátek. Brexit plus brexit plus plus plus brzy zavalila celá lavina hrůz. Neustávající feed tweetů, příspěvků, titulků, memů a virálních videí mě uvrhl do digitální závratí, do kaleidoskopu slzného plynu, stínání hlav, černých vlajek, plovoucích těl, hořících deštných pralesů, dětí v klecích a nového druhu zrůd v centru toho všeho. Nigel Farage, Donald Trump, Viktor Orbán, Matteo Salvini, Jair Bolsonaro, Rodrigo Duterte, Nicolás Maduro, Narendra Modi, Vladimir Putin, Si Ťin-pching, Kim Čong-un, Boko Haram a ISIS se nad tím vším tyčili jako Godzilly. Všude, kde se objevili, zůstávala po nich jen zkáza. A každé neštěstí se objevovalo v mém feedu, na tom dopravním pásu úzkosti a rozhořčení, který mi v reálném čase všechno dodával přímo do mozku. Napůl hollywoodský film a napůl televizní reality show – děsivá a strhující podívaná, autonehoda globálního rozsahu, od které jsem nedokázal odtrhnout oči.

Měl jsem pocit, že s tak obludným světem se nedokážu vypořádat. Narodil jsem se v roce 1985 a vyrůstal v Londýně v klidu a prosperitě 90. let. Dějiny měly skončit. Teprve v šestnácti letech jsem poprvé viděl skutečné zrůdy, když v přímém televizním přenosu narazila letadla do Pentagonu a Světového obchodního centra. Uklidňující bylo, že tyhle zrůdy byly cizí, neměl jsem s nimi nic společného. Vylezly odněkud z tmavých jeskyní ve vzdálených zemích. Teď ale přicházely zrůdy zevnitř bubliny, kterou jsem nazýval domovem. Znamé se proměnilo v cizí. Můj mozek to nedokázal zpracovat.

Potřeboval jsem zjistit, kde se tu ty zrůdy vzaly.

Abych se dopátral jejich původu, musel jsem se zorientovat v chaosu, který způsobily. To znamenalo zpracovat dlouhou historii, nekonečno proměnných a věčně se rozrůstající soubory dat. Naštěstí matematici v 70. letech 20. století vyvinuli nástroje přesně pro tento účel. Legendární „teoretici chaosu“ zjistili, že to, co vypadá jako neredukovatelná náhodnost, může mít ve skutečnosti určitou logiku.² A tato logika nemusí být složitá. Může být až ďábelsky prostá.

Představte si, že mapujete vyhynutí dinosaurů. Mohli byste podrobně popsat každou drobnou událost, každý hurikán, každou tsunami a změnu

ekosystému, všechno, co se nastřádalo za tisíce let a v souhrnu způsobilo jejich konec. Nebo byste se mohli zaměřit na jeden zásadní moment: když do Země narazil asteroid. Právě takový okamžik spustil kaskádu událostí: řetězovou reakci, která nabírala na síle. Teorie chaosu nás učí, že podobné okamžiky nemusí být nijak zásadní. Spouštěcí události mohou být úplně nepatrné, jako mávnutí motýlích křídel. Možná, že jsem ve svém mapování chaosu potřeboval objevit jednu jedinou věc. Najít svého motýla.

Uvažoval jsem nad tím, jestli chaos v roce 2010 vyvolal nějaký rušivý podnět, větší či menší. Na první pohled se zdálo, že každá z těch novodobých hrůz nastala za okolností, které byly naprosto jedinečné. Trumpovo zavírání dětí do klecí, Putinovo napadení Ukrajiny (v r. 2014, pozn. překl.), stínání odpadlíků příslušníky ISIS a Farageovo vítězství s brexitem, každá z těchto událostí vypadala jako nezávislá jednotlivost. Ke každé z nich by mohlo dojít i bez těch ostatních. Jenže skutečnost, že vybuchly všechny současně, ukazuje na jinou možnost: že tyto epizody nepoletují volně jako sněhové vločky, ale padají najednou jako lavina. Kaskáda krizí se společným počátkem.

Celý rok 2017 jsem strávil shromažďováním informací. Využil jsem svého doktorátu ze sociologie, který jsem získal na Harvardu, a prokousal se literaturou z oblasti společenských věd. Většina těchto událostí se však odehrála příliš nedávno, takže se do odborných publikací ještě nedostala. Proto jsem se rozhodl, že se pustím do pátrání na vlastní pěst. S francouzsko-německou televizní stanicí ARTE jsem se dohodl na financování tvorby dokumentárního filmu a na jaře 2018 jsem byl konečně připravený. Prošel jsem digitálním černým zrcadlem (ve smyslu obrazovky počítače nebo displeje telefonu, digitálního světa, jak na něj odkazuje Ch. Brooker, tvůrce seriálu Černé zrcadlo [Black Mirror], pozn. překl.) a sestoupil do kruhů pekla 21. století.

S jednotkou pro likvidaci bomb Organizace spojených národů jsem se vydal do iráckého Mosulu, kde jsem našel postapokalyptickou pustinu, kterou po sobě zanechala snad nejhorší zrůda na světě, Islámský stát. Na území někdejší východní Ukrajiny jsem se spolu s Ruskem podporovanými separatisty schovával před palbou ostřelovačů v zasněžených zákopech, abych si udělal obrázek o postmoderní válce v Putinově stylu. V Mladurově Venezuele jsem se setkal s ekonomickou katastrofou tak brutální,

že místní mladé ženy raději podstupovaly sterilizaci a děti se organizovaly do gangů, které se rvaly o odpadky v absurdní hobbesovské noční můře, kde je boj o jídlo válkou všech proti všem. Vydal jsem se do severní Keni hledat chaos, který přinese změna klimatu, a našel jsem tam pastevce dobytka, kteří v měsíční krajině hlídají své kozy s kalašnikovy. Přidal jsem se k mírovým silám OSN AMISOM v Somálsku, kde jsem byl svědkem toho, jak hnutí al-Šabáb využívá klimatické krize i samotného hladu jako zbraně. V roce 2019 zachvátil chaos hranici USA, protože Trump vystavil statisíce migrantů militarizované krutosti. Šel jsem po jejich cestě, kartely ovládanými koridory do guatemalských hor, abych zjistil, proč se najednou tolik lidí vydalo k americké hranici.

Každá zastávka mě překvapila a překvapila mě pokaždé stejně. Čím blíž ke zrůdám jsem se ocitl, tím byly menší. Nebyly nijak působivé: nebyly to žádné „miniaturní verze“ Pol Potů, Hitlerů nebo Čingischánů. Uvědomil jsem si, že při vyprávění strašidelných příběhů přehlízíme jeden typický rys. Zrůdy se člověku nikdy nepostaví na otevřeném prostranství, vždycky jen ve složitém bludišti. Ať už se jedná o starořecké mýty nebo hollywoodské filmy, labyrint je v příbězích stejně důležitý jako samotná bytost. Vzpomeňte si na spletené hotelové chodby ve filmu *Osvícení*, vesmírnou loď z *Vetřelce* nebo nákupní centrum v *Úsvitu mrtvých*. Právě v takových ohraničených prostorech je pronásledování nejvíc vzrušující. Není to ale aspekt, který si pamatujeme. Zaujme nás spíš to, co je neobvyklé a nepřirozené. Feed si osvojil tempo hororového žánru, do něhož zároveň začlenil svá vlastní typická zkreslení. Zrůda je hvězda, nafouknutá do úchvatného fyzického stvoření, jehož ničivá síla vychází z jeho biologie, psychologie nebo ideologie. Jenže skutečné zrůdy nejsou víc než lidé, jsou to *homo sapiens* z masa a kostí. Jejich síla vychází ze struktury, kterou obývají. Ta definuje možnosti i omezení. A v roce 2010 se stěny sesypaly. Klece se odemkly.

A já jsem zjistil, že ta struktura nebyla ani tajemná, ani nijak nepředstavitelně složitá. Je totiž vystavěná z něčeho, co zjednodušuje chaos. Je to motor společnosti, který shrnuje miliardy lidských interakcí do jediného čísla. Naše bludiště stojí na cenách.

Představte si miliony kontaktů, které jsou třeba k tomu, aby vznikla obyčejná tužka: lesní dělníci, těžaři grafitu, pěstitelé kaučuku, tovární dělníci, skladníci, řidiči kamionů a majitelé obchodů. Nemluví stejným jazykem ani o sobě navzájem nevědí. Ale když se podívají na arabské číslice se zvláštními symboly £, \$ nebo €, hned vědí, co musí každý z nich udělat, aby tužku vyrobili. Cena zjednodušila ty miliony transakcí mezi kupujícími a prodávajícími na jedinou číslici. Říká jim, jestli svět chce více nebo méně toho, co nabízejí. Ceny harmonizují globální dodavatelský řetězec, který protíná kultury a kontinenty, aniž by musel vydávat příkazy nějaký ústřední orgán.³

Ceny jsou jako vzduch, který dýcháme. Začlenili jsme je do svého života tak dokonale, že je sotva vnímáme jako lidský vynález. Považujeme za samozřejmé, že je vidíme na všem, protože určují hodnotu všeho. Hodnotu vytvořenou neustálým vyjednáváním kupujících a prodávajících z celého světa. Při těchto transakcích se v cenách zohledňují dopady klimatických otřesů, politických revolucí a demografických změn ještě předtím, než nastanou. Nejde však jen o to, že popisují svět a zjednodušují ho na několik číslic. Jsou koordinačními motory, které po celém světě přesouvají potraviny, pohonné hmoty, průmyslové zboží, úspory, kapitál a dluhy.

Ceny kolem nás vytvářejí spontánní řád. Říkají nám, co máme dělat. Ceny určují, do jakých zaměstnání nastupujeme, v jakých městech žijeme, kolik máme dětí a jakou lékařskou péči vyhledáváme. A dělají nám to tak často, že snadno zapomínáme, že tato neviditelná síla řídí značnou část našeho každodenního života. Platí to pro národy i domácnosti, pro premiéry i prezidenty, teroristy i povstalce. Všichni žijeme ve světě, kterému vládnou ceny.

Zjistil jsem, že když se ceny náhle změní, řád se rozpadne a vypukne chaos. Věci, které jsme považovali za stabilní, zmizí. Cena může vytvořit tsunami hladu, exodus uprchlíků a zcela novou třídu oligarchů. Cena může vyvolat nepokoje, revoluce a války. Ceny mohou financovat paláce, policejní státy a zahraniční invaze. Ceny odemykají klece a vypouštějí zrůdy.

V ceně jsem našel svého motýla: jediný spouštěč, který odstartuje kaskádu krizí. V průběhu zmatečného desetiletí jsem nenašel jedno, ale mnohá mávnutí motýlích křídel. K takovým mávnutím docházelo na komoditních trzích pokaždé, když se prudce a dramaticky změnila cena

základních komodit – základního zboží, jako jsou potraviny nebo ropa. Nastalo několik cenových šoků, z nichž každý vyvolal vlnu chaosu a na každý navazoval další. Každá vlna byla svého druhu válkou, trhlinou ve struktuře společnosti, která způsobila hladovění a vysídlování, zabíjení a mrzačení. Příčinou každé z těchto válek byly ceny. Byly to cenové války.

Abych zjistil, proč se ceny v první dekádě 21. století tak prudce měnily, vydal jsem se na další cestu, tentokrát do světových finančních metropolí: New Yorku a Londýna. Setkal jsem se s manažery hedgeových fondů, bankéři a obchodníky s komoditami, kteří se stejně jako já snažili přijít na kloub tomu, co to „cena“ vlastně je. Řekli mi, že v tomto ošidně jednoduchém čísle se skrývá mnoho a že ten, kdo mu porozumí, byt' jen na okamžik, si může přijít na veliký majetek. Hovořili o tom, jak se ceny komodit na přelomu 20. a 21. století začaly měnit a jak tato změna po roce 2010 nabrala na rychlosti. Ceny prudce kolísaly a tyto pohyby odporovaly takzvaným „ekonomickým fundamentům“ reálné nabídky a poptávky. Byli přesvědčení, že výkyvy jsou důsledkem tiché války mezi finančními spekulanty – ať už se jedná o banky, hedgeové fondy nebo jiné subjekty s obrovskými portfolii. Tato válka, stejně jako všechny války, byla ve své podstatě neustále se stupňující závod ve zbrojení: každý rok přinášel další inovace, nové taktiky a čerstvé strategie.

Efekt byl však pokaždé stejný: cenový chaos.

Sledoval jsem dráhu svého motýla a zjistil jsem, že neletí po přímce, ale v kruhu. Prudký nárůst cen potravin a ropy vyvolal krizi, která se pak promítla zpět do cen na trzích, čímž vyvolala další prudký nárůst a další krizi. Chaos na komoditních trzích podněcoval chaos v reálném světě a naopak. A tato zpětnovazební smyčka se stala motorem chaosu, jenž mutoval, zesiloval a šířil se. Právě to spojuje arabské jaro, vzestup ISIS, hlasování o brexitu, válku na Ukrajině, kolaps Venezuely a krizi na hranici USA do jediné motýlí dráhy, která začíná a končí na Západě. Po cestě se chaos ještě znásobil otřesy způsobenými klimatickými změnami a covidem-19, protože spekulativní finance pracovaly s jejich domnělými dopady, což způsobilo, že motýlí křídla mávala znovu a znovu.

CENOVÉ VÁLKY

Tohle je příběh o globálním finančním kapitalismu – o tom, jak síla ceny spojuje různé regiony světa a jak malý zádrhel v jedné části světa může vyvolat chaos v jiné. Je to příběh o tom, jak ekonomická svoboda podkopává svobodu politickou, jak je šílenství trhů propojené s šílenstvím války, jak racionální systémy přinášejí iracionální výsledky, jak se zrůdy dostávají z klecí. Příběh o tom, jak chaotické trhy vytvářejí chaotický svět.

PRVNÍ ČÁST: CENY

1.

Chaos: Proč se společnosti vaří při 210

Když se usadil prach a trička s nápisem „Přežil jsem rok 2016“ se vyprodala, uvědomil jsem si, že populistická exploze je mnohem větší, než co je vidět v osobě Donalda Trumpa a Nigela Farage. Ti dva totiž byli jen anglicky mluvící povstalci reakční revoluce, která se už prohnala celou Evropou. Počínaje rokem 2015 populistické strany na celém kontinentu zaznamenaly dvouciferné zisky, těsně za vítězi se umístily ve Francii a Rakousku a získaly moc v Polsku a Itálii. Náhle cosi otřásl celým západním světem. Překonalo to jazykové bariéry, politické zvláštnosti i měnové unie. Ale co to bylo? Někteří vinili hospodářský kolaps z roku 2008, ale od finanční krize už uplynulo téměř deset let. Připadalo mi, že musí existovat nějaký naléhavější důvod, proč voliči od Říma přes Raleigh až po Rzeszów tak ochotně mačkali tlačítka odpalující bomby.

„Pro mě jsou problém tisíce nelegálních přistěhovalců, kteří kradou, znásilňují a prodávají drogy,“ pronesl Matteo Salvini, předseda italské Ligy severu, na shromáždění v Římě.⁴ Psal se rok 2015 a vrcholila celosvětová uprchlická krize, během níž do Evropy přišlo přes milion migrantů.⁵ Pravicovní populisté prohlašovali, že se jedná o invazi „barbarských, muslimských, násilnických hord mužů“ (AfD, Německo), „mladých barbarů“ (Zlatý úsvit, Řecko), „kriminálů, teroristů a povalečů!“ (Národní aliance, Lotyšsko) a „masy mladých mužů kolem dvaceti let s plnovousy, kteří zpívají ‚Alláh akbar‘“ (Strana pro svobodu, Nizozemí).⁶ Trump